

ŠIS TAS APIE SAUGUMĄ PASIBAIGUS ŠALTAJAM KARUI*

Vargu ar yra kita tokia kertinė ir kartu tokia neapibrėžta bei daugiareikšmė tarptautinių santykių sąvoka, kaip saugumas. Barry Buzano knyga didžia dalimi ir yra reakcija į saugumo sąvokos siaurumą; tai "kartografinis pratimas" – mėginimas konstruoti platesnį požiūrį, pažymint jo ribas ir juvelyriškai išnagrinėjant kiekvieną svarbesnį aspektą. Tam tikra prasme B. Buzanas yra originalus autorius saugumo studijų literatūroje, kurios didžioji dalis yra empirinio pobūdžio, turinti pragmatinį ar "taikomąjį" atspalvį, glaudžiai susijusi su strateginių studijų disciplina ir skirta konkrečių situacijų analizei. Tokią padėtį pripažįsta ir pats autorius, siedamas ją su Šaltojo karo realizmo tradicija ir dvipolės konfrontacijos realijomis. B. Buzanas, nepaisant jo glaudžių sąsajų su Kenneth Walzo akademine tradicija ir neorealizmu, Šaltojo karo laikais buvo ir po jo išliko pirmiausia *teoretikas*, nors jo teorinės konstrukcijos gausiai iliustruotos empiriniais pavyzdžiais. B. Buzano knyga nepateikia daugybės atsakymų ar apibrėžimų – anot autoriaus, tai galop ir nėra pagrindinis šio teorinio darbo tikslas; veikalo paskirtis yra nušviesti saugumo problemos kompleksiskumą, jos vidines dilemas bei prieštaravimus, parodant saugumo daugiabriauniškumą ir įvairių aspektų tarpusavio sąryšį.

B. Buzano knygos potėmė – *Tarptautinio saugumo studijos po Šaltojo karo* – iš pirmo žvilgsnio yra klaidinanti skaitytoją; knygos akcentas anaip tol nėra fundamentalios saugumo ir strateginės permainos po Šaltojo karo pabaigos, esminiai kokybiniai pokyčiai, įvykę suirus dvipolei supervalstybių konfrontacijai ir jėgų pusiausvyrai. Išties, knyga *Žmonės, valstybės ir baimė* iš pagrindų skiriasi nuo jau klasikinių tapusių veikalų apie saugumo permainas po Šaltojo karo,¹ pirmiausia savo teoriniu pobūdžiu, tuo tarpu kai kitos studijos yra paremtos tradiciškesne empirinių duomenų analize, kreipiančios didelį dėmesį į institucinį kontekstą, ir išryškinančios Šaltojo

*Barry Buzan. *Žmonės, valstybės ir baimė: Tarptautinio saugumo studijos po Šaltojo karo*. – Vilnius: Eugrimas, 1997. – 470 p. – Iš anglų kalbos vertė Aurimas Andriulis, Jonas Daniliauskas, Edita Dranscikaitytė, Vitalis Nakrošis, Klaudijus Maniokas; įžanginis straipsnis *Realistinė tarptautinių santykių teorija ir Barry Buzano nedalomo saugumo koncepcija* P. 9–21. – Gedimino Vitkaus.

karo ir "naujosios saugumo architektūros" priešstatą. Neatsitiktinai B. Buzanas beveik nevartoja paplitusios "griežtojo" (*hard*) ir "švelniojo" (*soft*) saugumo tipologizacijos, kaip pernelyg schematiškos jo daugialypiam saugumo teoriniam modeliui. Tačiau, nors tiesiogiai neanalizuodama saugumo po Šaltojo karo pabaigos realijų, B. Buzano knyga savo pavadinimu nėra apgaulinga: būtent saugumo sąvokos ribų plitimas bei neapibrėžtumas ir yra vyraujantis naujųjų saugumo studijų bruožas, todėl B. Buzanas, savo teorines pastangas pirmiausia nukreipęs į saugumo sąvokos plėtimą, yra didele dalimi "naujosios saugumo tradicijos" autorius, kurio išvalgos mūsų dešimtmetyje yra vertingesnės negu bet kada ligi šiol.

Lietuviška saugumo studijų terminologija dar nėra visiškai nusistovėjusi, tad B. Buzano knygos pasirodymas lietuvių kalba yra gera proga keletui pastabų. *Saugumas* ir *stabilumas* yra dvi glaudžiai susijusios sąvokos; pastaroji yra gerokai platesnė ir apima ne tik karinius, bet ir ekonominius, kultūrinius, etninius, ekologinius ir kt. veiksnius. "*Švelnūs*" *saugumas* yra sietinas su *stabilumu*; jo grėsmės kelia iššūkį ne gyvybiniam tarptautinės sistemos veikėjų egzistavimui, bet greičiau turi *destabilizuojantį* poveikį. *Saugumas* bent jau tradicine to žodžio prasme, apima karinį/gynybos stabilumo aspektą, nors griežtas ribas vargu ar galima nubrėžti, ypač pasibaigus Šaltajam karui. Paaiškinimo reikalauja ir *grėsmių* terminas: kai kurie teoretikai laiko, kad šis terminas nenaudotinas nekarinio pobūdžio "švelniojo saugumo" grėsmėms apibūdinti, ir verčiau vartoja *problemas* ar *iššūkius* (*challenge*).² Kartais jos dar apibūdinamos kaip "*naujosios grėsmės*," turint galvoje, kad dauguma jų iškiilo, tiksliau susilaukė rimtesnio dėmesio, jau pasibaigus Šaltajam karui. Kiek rečiau naudojamas "švelniojo saugumo" sinonimas yra "*humanitarinis saugumas*," pirmiausia todėl, kad pagrindiniai veikėjai čia yra ne valstybės, bet individai ar jų susivienijimai, kiti nevalstybinio pobūdžio dariniai, taip pat dėl to, kad jo vaidmenį išryškino Helsinkio Baigiamojo Akto "humanitarinė dimensija."

B. Buzano teoriniai veikalai sunkiai suprantami nesiejant jų su empirine saugumo konteksto raida ir kokybiniais pokyčiais pasibaigus Šaltajam karui. Todėl *Žmonės, valstybės ir baimė* yra pretekstas apžvelgti saugumo pokyčius po SSSR žlugimo ir saugumo sąvokos evoliuciją bei esmines pačios disciplinos permainas. Nors B. Buzanas iš principo neigia saugumo "apibrėžimo" galimybę, savo

ankstyvesniuose darbuose jis yra pateikęs bendras gaires, savotišką "atskaitos tašką," nuo kurio galima leisti į kelionę po įvairialypį saugumo pasaulį. "Kalbėdami apie saugumą, pirmiausia turime galvoje laisvę nuo grėsmių. Tarptautinės sistemos kontekste, saugumas yra valstybių ir visuomenių sugebėjimas išsaugoti nepriklausomą identitetą ir funkcionalų integralumą."³

Šaltojo karo metu, dipolės konfrontacijos kontekste, saugumas buvo suvokiamas pirmiausia savo kariniu lygmeniu, nors, tiksliau pasakius, vyravo kariniai ir politiniai saugumo aspektai, kartais pasikeičiantys į ekonominius ir visuomeninius lygmenis.⁴ Tačiau karinis aspektas buvo ir tikriausiai tebėra pats iškiliausias pirmiausia todėl, kad karinėmis priemonėmis galima lengvai nulemti ar pakeisti kitas sritis.⁵

Vertėtų detaliau apžvelgti svarbiausius veiksnius, turėjusius įtakos ir suformavusius saugumo bei grėsmių suvokimą Šaltojo karo laikotarpiu. (1) Konfrontacijos procesas buvo "stabilus" ta prasme, kad buvo aiškios "žaidimo taisyklės," tad nauji įvykiai, kokie svarbūs bebūtų, nereikalavo "skubiai prisitaikyti prie sparčiai besikeičiančių aplinkybių."⁶ Be abejo, saugumo problemos egzistavo, bet lygiai taip pat egzistavo ir laiko patikrinti būdai bei mechanizmai joms spręsti. (2) "Visa dvišalė konfrontacija buvo dviejų blokų, o tiksliau jų vadovų rankose,"⁷ todėl "saugumo dramų" veikėjai buvo konkretūs; buvo ganėtinai aiškus grėsmių šaltinis ir grėsmių kryptys. Pagrindiniai veikėjai neabejotinai buvo valstybės, tad grėsmės buvo galima neutralizuoti ar sumažinti, naudojant tarpvyriausybinius institucijų, teisinių režimų ir daugiašalės diplomatijos mechanizmus. (3) Nors konfrontacija buvo persunkusi visas gyvenimo sritis, ji turėjo lengvai išskiriamą "karinį komponentą,"⁸ todėl grėsmės buvo galima neutralizuoti kariniais strategijos ir planavimo instrumentais.

Saugumo samprata *išsiplėtė po Šaltojo karo* pirmiausia todėl, kad pasikeitė pats grėsmių pobūdis. Permainos po Šaltojo karo buvo iš esmės sveikintinos, tačiau kartu tapo ir potencialiais trinties, įtampos ar net konfliktų šaltiniais. Kintantis grėsmių pobūdis sukėlė nesutarimus ir dėl to, kurios institucijos turi sudaryti naujosios saugumo sistemos pamatą. Varšuvos Sutarties organizacija buvo formaliai likviduota, ir sovietinės grėsmės iš esmės nebeliko. Kintantį grėsmių pobūdį po Šaltojo karo pripažino ir suformulavo NATO, Romos viršūnių susitikime 1991 lapkričio mėnesį priimdama naująją

“Strateginę Konceptiją”, kuri be kita ko patvirtino, kad “masinės ir kryptingos atakos visuose Europos frontuose *grėsmė*” išnyko, užleisdama vietą “daugiabriauniams ir įvairių kryptių *rizikos veiksniams*,” tokiems kaip nestabilumas ir netikrumas.⁹ Anot oficialaus dokumento, “riziką sąjungininkų saugumui kelia ne tiek apskaičiuota agresija prieš Aljanso teritoriją, kiek neigiamos pasekmės nestabilumo, galinčio kilti dėl rimtų ekonominių, socialinių ir politinių sunkumų, tarp jų etninių prieštaravimų ir teritorinių ginčų, kurie yra būdingi daugeliui Vidurio ir Rytų Europos valstybių.”¹⁰

Be abejo, grėsmės ir toliau egzistuoja, tačiau jų pobūdis, lyginant su Šaltuoju karu, pasikeitė, todėl senosios priemonės jau yra nebeefektyvios ir reikalauja naujų požiūrių bei sprendimų. Nors karinio saugumo srityje yra ryški perėjimo “nuo konfrontacijos prie bendradarbiavimo” tendencija, kai kurios “tradicinės” grėsmės išliko ir pirmiausia šios: (1) Rusiją vis dar galima laikyti saugumo problema, tačiau jos pavojus kyla jau nebe iš sąmoningos ir apgalvotos karinės agresijos, bet dėl jos potencialaus nestabilumo ir nuspėjamumo (pvz., nelegalus branduolinio ginklo užgrobimas ar valstybinio perversmo galimybė). Bet kuriuo atveju mažai tikėtina, kad Rusija keltų karinę grėsmę tokiu mastu, kaip Šaltojo karo metais.¹¹ (2) Vokietija, tradicinis praeities priešas ir konfliktų Europoje kaltininkas, kelia dar mažesnę grėsmę. Sunku įsivaizduoti, kad Vokietija taptų konflikto Europoje šaltiniu, pirmiausia dėl jos glaudžios integracijos į Europos Sąjungą ir NATO.¹² (3) Ginkluoti regioniniai konfliktai – tokie kaip Balkanuose ar Užkaukazėje – kelia dviejų pobūdžių grėsmes. Šie konfliktai gali išsiplėsti per tarptautines sienas ir pereiti į NATO valstybių teritoriją, įtraukdami į konfliktą visą Aljansą. Tačiau labiau tikėtina, kad tokie konfliktai turėtų šalutinį destabilizuojantį poveikį, sukeldami, pavyzdžiui, masinę priverstinę migraciją ar ekonominius sunkumus.¹³

Mažėjantis “klasikinių” saugumo grėsmių vaidmuo po Šaltojo karo kreipia dėmesį į iššūkius tarptautiniam stabilumui ir naujas “švelniojo saugumo” grėsmes. Pastarosios negrasina tiesiogiai valstybių gyvybiniais interesais, tokiems, kaip teritorinis integralumas ar nepriklausomybė, tačiau turi neigiamą šalutinį poveikį konkrečiam gyvenimo būdai, vertybėms, ekonominiam stabilumui ir t.t. Kitaip tariant, jos kelia grėsmę ne pačiai valstybei, bet greičiau visuomenei ir jos vertybėms.¹⁴ Nors iš pirmo žvilgsnio šios “naujo-

sios grėsmės" neatrodo labai pavojingos, jas sunku prognozuoti ir surasti joms atsaką. Tam tikra prasme jos yra kaip plaukiojantis ledkalnis, kurio tik maža dalis yra matoma, todėl sunku susidaryti bendrą vaizdą, suformuluoti svarbiausias problemas ir ieškoti išeičių.

Ar "švelniojo saugumo" grėsmės egzistavo Šaltojo karo laikais? Tam tikru mastu jų visada būta, tačiau jos mažiau krito į akį dėl keleto priežasčių. Pirmiausia, "švelnūs saugumas" buvo atsidūręs karinių grėsmių šešėlyje ir todėl psichologiškai atrodė mažiau svarbus. Be to, Šaltojo karo konfrontacija buvo sukausčiusi, o tiksliau "užšaldžiusi" švelniojo saugumo grėsmes. Pavyzdžiui, drakoniški judėjimo suvaržymai komunistiniuose kraštuose riboja priverstinę migraciją; panašiai buvo sukaustyti ir etniniai prieštaravimai.

Kaip bebūtų ironiška, besiplečiančios "saugumo" sąvokos ribos po Šaltojo karo metė iššūkį pačiai termino prasmei. Ekologinės grėsmės yra geras ribinis pavyzdys. Jeigu geriamo vandens stoka arba skylės ozono sluoksnyje yra laikomos saugumo problema, šis terminas tampa toks platus, kad praranda prasmę. Jeigu "saugumas" yra lyginamas su nacionaliniais interesais, ar apskritai žmonijos saugumu (*safety*), saugumo studijos taip pat turėtų apimti švietimo politiką ir mediciną.¹⁵ Socialiniuose moksluose ne visada galima atlikti tikslus kiekybinius matavimus ir nubrėžti griežtas ribas, todėl didele dalimi tenka pasikliauti sveiku protu. Iš šiuolaikinių teoretikų priimtinausią kriterijų yra pateikęs Richardas Bettsas, anot kurio, "netradicinė" sritis turėtų būti priskiriama saugumo studijų disciplinai tik tada, jeigu ji potencialiai gali sukelti "socialinius konfliktus bei politinį smurtą."¹⁶ Taikant šį principą, saugumo apibrėžimas išlieka ganėtinai platus, tačiau anaipol ne beprasmis.

Trumpai tariant, grėsmės po Šaltojo karo prarado konkretumą ir savo išskirtinai karinį pobūdį, grėsdamos nebe stambaus masto tarpvalstybiniais konfliktais, bet pirmiausia nedideliais lokalizuotais konfliktais valstybių viduje. Jos nėra tiesiogiai susietos su kariniu saugumo lygmeniu; jų šaltinis dažniausia yra ne valstybės, bet nevyriausybiniai dariniai ar tiesiog individai, todėl naujųjų "švelniojo" saugumo problemų tradiciniais būdais dažniausia nepavyksta spręsti, tad ieškotinos naujos priemonės. Dažniausio dėmesio susilaukusios "naujųjų grėsmių" sritys yra *branduolinio ginklo plitimas*, susijęs pirmiausia su buvusios Sovietų Sąjungos branduoliniu palikimu; *Islamo fundamentalizmas*, po komunizmo žlugimo tapęs "vienintele rimta tarptautine

jėga, siūlančia Vakarų liberalizmui alternatyvų socialinės organizacijos modelį;”¹⁷ *etniniai nesutarimai*, įgavę platų mastą, žlugus totalitariniams režimams. *Terorizmas, tarptautinė narkotikų kontrabanda ir pinigų “plovimas”* yra susiję su platesne *organizuoto nusikalstamumo* sritimi, ir neretai taip pat yra laikomi “naujosiomis” saugumo grėsmėmis, pirmiausia dėl jų destabilizuojančio poveikio tarptautinei teisei ir ekonominei sistemoms. *Ekologinės grėsmės*, tarp jų ir konfliktai dėl ribotų gamtinių resursų, iš pirmo žvilgsnio nėra susiję su saugumo problemomis, tačiau jie neabejotinai gali turėti destabilizuojantį poveikį. Galop *masinė tarptautinė migracija*, ypač žmonių, neturinčių tapatybės dokumentų ar pragyvenimo šaltinio, taip pat yra laikoma grėsme valstybių integralumui bei saugumui.

Šis platokas empirinis ekskursas apie saugumo permainas po Šaltojo karo nėra atsitiktinis; juo siekta pademonstruoti šiuolaikinio saugumo problematikos daugialypiškumą, neapsiribojantį tradiciniu saugumo ir grėsmių suvokimu, o kartu ir B. Buzano daugiabriaunio teoretinio modelio aktualumą. B. Buzano požiūris yra pernelyg kompleksiškas, kad jį būtų galima lengvai apibendrinti, tačiau, anot paties autoriaus, viso veikalo “bendras vardiklis” yra teiginys, kad “norint suprasti nacionalinio saugumo problemą, reikia plataus pagrindinių analizės lygmenų ir tarptautinių studijų lauką sudarančių probleminių sektorių supratimo.”¹⁸ Pats nacionalinio saugumo terminas yra apgaulingas ta prasme, kad tyrinėtojo dėmesį prikausto prie valstybinio analizės lygmens, tuo tarpu individualų, regioninį ir sisteminių lygmenis tarsi nustumia į “antrą planą.” Tačiau, anot B. Buzano, tik tai adekvatus ir proporcingas dėmesys visiems saugumo lygmenims yra sąlyga, leidžianti suprasti kompleksiską saugumo prigimtį ir jo vidinę dinamiką. Tas pats požiūris galioja ir “probleminiams sektoriams” – tradicinė nacionalinio saugumo interpretacija pernelyg sureikšmina karinį ir politinį sektorius, glaudžiausiai susijusius su valstybės lygmeniu, tuo tarpu nepakankamas dėmesys dažnai skiriamas ekonominiam, etniniam, religiniam, socialiniam, ekologiniam, etc. sektoriams. Tokią padėtį gerai iliustruoja apžvelgta “švelniojo” saugumo dinamika ir didėjantis jo vaidmuo, pa sibaigus Šaltajam karui. Trumpai tariant, B. Buzano metodologinis perspėjimas saugumo analitikams yra pateikiamas “atviru tekstu:” “Bandymai nagrinėti saugumą taip, tarsi jis reikštųsi tik vienu lygmeniu ar viename sektoriuje, rimtai iškraipo jo supratimą.”¹⁹

Vienas kertinių B. Buzano teoretinio modelio bruožų yra “nedalomo saugumo koncepcija,” dažnai netiksliai interpretuojama ar klaidingai suprantama. B. Buzano saugumo “nedalomumas” pirmiausia yra nuoroda į tai, kad saugumas, kaip “tarpusavio priklausomybės fenomenas,” gali būti suprastas tik “visas,” tai yra, neapsiribojant nacionaliniu saugumu siaurąja prasme, o apsiribojant konkrečiu lygmeniu ar sektoriumi.²⁰ Ši “nedalumo” sąvoka kartais yra iškreiptai pateikiama, perkeliama į erdvinę projekciją, dažniausia siekiant pagrįsti vieno ar kelių politinių tikslų legitimumą. Pavyzdžiui, požiūris, kad saugumas yra “nedalomas,” ypač populiarius Baltijos valstybėse: juo argumentuojama politinė nuostata, kad Baltijos valstybės turi būti priimtos į NATO; logiška šio požiūrio seka yra ta, kad palikus jas “už borto,” būtų pažeistas saugumo nedalomumo principas, susidarytų savotiškos “skylės,” kurios sumažintų saugumo sistemos efektyvumą ar net visai ją suardytų. Kokia įtikinama bebūtų logika, jai prieštarauja empiriniai faktai: jei šis teiginys būtų teisingas, Baltijos valstybės jau būtų pakviestos Aljanso narysčiai. Esant tokioms aplinkybėms, įtikinamesnė atrodo kita interpretacija: erdvės požiūriu saugumo sistemos elementai yra nevienodos sąlyginės strateginės vertės – jeigu vieno pašalinimas turėtų rimtų pasekmių saugumo sistemos efektyvumui, tai kitos “skylės” lemiamos reikšmės neturi. Be to, kiekvieno gynybinio aljanso egzistavimas neišvengiamai nubrėžia ribas tarp “šiapus” ir “anapus” gynybinės sistemos; iškilmingos politinės deklaracijos apie “naują saugumo erą be skiriamųjų linijų” yra iš esmės tuščios ir ženklinančios geriausiu atveju tų ribų pasistūmimą.

Ši apžvalga, kokia paviršutinė ji bebūtų, perša banalų normatyvinį klausimą: kuo ši lietuviškai išleista B. Buzano knyga yra vertinga? Anot paties autoriaus, šios knygos tikslas yra ne “apibrėžti nacionalinį saugumą, bet išnagrinėti šią sąvoką, išryškinant jos galiojimo sritį, nustatyti joje slypinčius prieštaravimus ir siek tiek suprasti jos vietą bendrajame tarptautinių santykių kontekste. Dėl tokio mandato tyrimas yra gana abstraktus, vengiant šiurkštaus konkrečių krizių ir problemų pasaulio. Šio tyrinėjimo tikslas buvo ne konkrečių politinių problemų sprendimas, bet siekis apdoroti ir net geriau sufokusuoti tas intelektines linzes, pro kurias matomos konkrečios politinės problemos.”²¹ Tad lietuvių skaitytojui, geriau pažįstančiam saugumo problematiką iš empirinės ir fragmentinės pusės, iš diskusijų apie NATO

plėtimą ir "saugumo vakuumą" Vidurio Europoje pasibaigus Šaltajam karui, ši knyga yra visų pirma savotiškas kompasas, metodologinis instrumentas su "intelektinėmis linzėmis," padedantis ne tik nepasiklysti konkrečiose nacionalinio saugumo situacijose, bet ir įžvelgti plika akimi nematomus tarpusavio ryšius bei daugiabriaunę saugumo fenomeno prigimtį. Tai knyga apie saugumą plačiaja žodžio prasme, tad po Šaltojo karo permainų ji yra įtikinamesnė, negu bet kada.

ERIKAS SLAVĖNAS

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Pavyzdžiui, Gheballi, Victor-Yves and Sauervein, Brigitte. *European Security in the 1990 s: Challenges and Perspectives*. – New York-Geneva: UNDIR, 1995; arba straipsnių rinkinys Richard K. Betts. *Conflict After the Cold War: Arguments on Causes of War and Peace*. – New York: Macmillan Publishing Company, 1994.

² Duke S. *The New European Security Disorder*. – NY: St.Martin's Press, 1994 – P. 29.

³ Cituojama pagal Huysmans J. *Migrants as a security problem: dangers of 'securitizing' societal issues* // Migration and European Integration. – Ed. by Robert Miles and Dietrich Thranhardt. London: Pinter, 1995. – P. 54.

⁴ Buzan B. *Is international security possible?* // New Thinking About Strategy and International Security. Ed. by Booth, Ken. – London: Harper Collins Academic, 1991. – P. 37.

⁵ Ibid.

⁶ Dunay P. *Debunking certain myths of post-Cold war military security in Europe*. // New Forms of Security: Views from Central, Eastern and Western Europe. – Aldershot: Dartmouth, 1995. – P. 5.

⁷ Ibid.

⁸ Dunay P. *Op cit.* – P. 5.

⁹ Gheballi and Sauerwein – P. 155 – 156.

¹⁰ Article 10, *The Alliance's Strategic Concept* // NATO Handbook. Brussels 1996. – P. 237.

¹¹ Bertram, Christopher. *Europe in the Balance*. // Washington DC: Carengic Endowment, 1995 – P. 9-10.

¹² Ibid. – P. 10-11.

¹³ Ibid. – P. 11.

¹⁴ Huysmans J. – P. 56.

¹⁵ *Conflict After the Cold War* – P. 384.

¹⁶ Ibid. – P. 384.

¹⁷ *Conflict after the Cold War* – P. 383.

¹⁸ Buzan B. *Žmonės, valstybės ir laimė*. – Vilnius: Eugrimas, 1997. – P. 437.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid. – P. 451.

²¹ Ibid. – P. 449 – 450.